

Hur ska rekryteringen till högskolans mest eftersökta utbildningar breddas?

ALLAN SVENSSON

Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet

Sammanfattning: Syftet med artikeln är att diskutera om det är möjligt att göra sådana förändringar i antagningsreglerna, att den starka sociala snedrekryteringen till läkare-, psykolog-, arkitekt-, jurist- och andra mycket attraktiva utbildningar minskar. Genom att avskaffa de nuvarande möjligheterna till konkurrenskomplettering av gymnasiebetygen, liksom att inte tillåta att man får göra högskoleprovet hur många gånger som helst, skulle man i viss utsträckning åstadkomma detta. Det är nämligen framförallt Socialgrupp I som ägnar sig åt dessa verksamheter. Om de föreslagna regeländringarna genomförs, skulle man dessutom få studerande med något bättre förutsättningar att klara utbildningarna. Tidigare undersökningar har nämligen visat att de som i efterhand kompletterat sina betyg respektive genomfört många högskoleprov tenderar att lyckas sämre i sina studier.

Ett övergripande mål för den högre utbildningen har sedan lång tid tillbaka varit att bredda rekryteringen till högre studier. Olika åtgärder har prövats för att öka andelen från sådana grupper som varit underrepresenterade vid universitet och högskolor – antalet utbildningsplatser har ökat, nya högskolor har etablerats, studiestödet har reformerats och antagningsreglerna ändrats. De genomförda åtgärderna har haft viss effekt, men fortfarande finns det stora skillnader mellan olika grupper och speciellt gäller detta för de längsta och mest eftersökta högskoleutbildningarna (SCB 2004a).

I den nyligen framlagda högskolepropositionen uppmärksammas detta problem och man skriver:

Alla människor har rätt till kunskap och utveckling. Kunskapssamhället skall stå öppet för alla, oavsett social bakgrund, könstillhörighet, etnisk tillhörighet, funktionshinder, bostadsort eller sexuell läggning. Valet av högre studier skall i första hand styras av individens intresse och förmåga, inte av individens bakgrund. Högskolan måste vara en kraft för social förändring så att mångfalden i samhället bättre återspeglas i högskolan. Regeringen anser därför att

rekryteringen till högskolan bör fortsätta att vidgas till nya grupper. (Regeringens proposition 2004/05:162 s 143).

I citatet betonas kraftigt att rekryteringen till högskolan skall vidgas, så att man får en mer allsidig sammansättning av de studerande. Samtidigt poängteras att individens intresse och förmåga skall vara avgörande för möjligheterna att få påbörja högre studier. Dessa båda krav är dock svåra att förena, eftersom de grupper som nu är överrepresenterade i högskolan i allmänhet uppvisar bättre studieförutsättningar – i varje fall enligt de mått som nu tillämpas.

Att prioritera kravet på breddad rekrytering på bekostnad av studieförmågan är heller inte tänkbart, vilket också fastslås i propositionen:

Arbetet med att motverka social och etnisk snedrekrytering och för att minska sned könsfördelning på en utbildning är en högt prioriterad uppgift. Antagningssystemets grundprincip är dock att vara rättvist och behandla sökande lika. Därför är det först vid situationer där sökande har likvärdiga meriter som exempelvis kön kan komma in som en faktor vid antagningen. Någon kvotering i betydelsen att vissa platser reserveras för sökande från en viss grupp eller med en viss bakgrund, kan därför inte tillåtas. (Regeringens proposition 2004/05:162 s 31)

Att påtagligt minska snedrekryteringen samtidigt som man inte rubbar på kraven på studieförutsättningar kan därför synas som en synnerligen svår, för att inte säga en omöjlig uppgift. En väg som dock bör prövas enligt propositionen är att ändra antagningsreglerna (Regeringens proposition 2004/05:162 s 30).

Syftet med denna artikel är att diskutera om det är möjligt att göra sådana förändringar i antagningsreglerna, att snedrekryteringen till högskolan reduceras, eller om det krävs mer omfattande insatser. Dessförinnan ges en översikt hur den nuvarande rekryteringen till universitet och högskolor ser ut och vad som hänt under de senaste decennierna.

DEN NUVARANDE REKRYTERINGEN TILL HÖGSKOLAN

Som nämnts ovan påpekas i propositionen att den högre utbildningen skall vara tillgänglig för alla oavsett kön, social bakgrund, etnisk tillhörighet, bostadsort, funktionshinder eller sexuell läggning. Det torde därför vara på sin plats att kortfattat redovisa hur dagens högskolestuderande fördelar sig på dessa variabler och vilka förändringar som skett under senare tid. En sådan redovisning är dock förenad med vissa problem beroende på att några av variablerna är svåra att definiera och mäta på ett relevant sätt.

Könstillhörighet

Sammansättningen av kvinnor och män inom högskolan har förändrats påtagligt under de senaste decennierna. För 50 år sedan utgjorde kvinnorna 30 procent av alla högskolestuderande. I början på 2000-talet hade andelen

fördubblats. Som exempel kan nämnas juristutbildningen, där kvinnorna i slutet av 1960-talet uppgick till en femtedel av de studerande (SCB 1975 s 160). Andelen har sedan dess ökat kontinuerligt för att bland dem som började läsåret 2001/02 utgöra cirka 60 procent (SCB 2005a s 16). En liknade utveckling kan spåras vid läkarutbildningen och ett antal andra eftertraktade och tidigare mansdominerade utbildningar. Av de längre utbildningarna är det nu i stort sett bara civilingenjörsutbildningen som har fler manliga studerande (SCB 2005b s 250).

Social bakgrund

I jämförelse med kön är den sociala bakgrunden bland de studerande mera sned; ungdomar från arbetarhem är fortfarande i många fall starkt underrepresenterade. Visserligen har andelen ökat under de senaste åren och detta gäller speciellt för de mindre högskolorna. Där utgör de studerande med arbetarbakgrund nu närmare en tredjedel av samtliga högskolestuderande eller ungefär samma andel som av hela befolkningen i motsvarande ålder (Forneng 2005). Inom de längre och mer eftersökta utbildningarna är de lägre samhällsklasserna däremot mycket sparsamt företrädda. Vid till exempel arkitekt- och läkarprogrammen utgjorde de i början på 2000-talet knappt 10 procent, en siffra som varit ganska oförändrad under decennier (Högskoleverket 2004 s 18).

Etnicitet

Även antalet studerande med utländsk bakgrund har ökat inom högskolan och de är numera endast svagt underrepresenterade, om man ser till samtliga utbildningar. Det bör dock påpekas att övergångsfrekvensen skiftar starkt beroende på ursprungsland. Således är det ytterst få med bakgrund i Afrika som satsar på högre utbildning, medan studerande från Iran och östra Europa är väl representerade. Stora olikheter finns också mellan olika typer av utbildning. Inom naturvetenskap, medicin och odontologi finns det förhållandevis många med utländsk bakgrund, medan de är betydligt färre vid lärarutbildningarna (SCB 2004b).

Bostadsort

Skillnaderna mellan andelen studerande från olika regioner var tidigare mycket påtaglig. Tack vare utbyggnaden av den gymnasiala utbildningen och möjligheten till högskoleutbildning även på mindre orter har de regionala olikheterna minskat väsentligt (SCB 2005b s 251).

Funktionshinder

Hur många högskolestuderande det finns med funktionshinder och hur de fördelar sig på olika kategorier föreligger inga exakta uppgifter om. Antalet har dock ökat kraftigt under de senaste åren, men gruppen som helhet torde dock fortfarande vara underrepresenterad. Nämnas kan att antalet som erhöll särskilt pedagogiskt stöd ökade från cirka 2000 år 2002 till drygt 3 400 år 2004. Den största gruppen utgjordes av dyslektiker (ca 60 procent) och den näst största av personer med någon form av rörelsehinder (Regeringens proposition 2004/05:162 s 145).

Sexuell läggning

Några statistiska uppgifter om sexuell läggning bland de högskolestuderande existerar inte; att registrera sådana data torde vara förenat med stora svårigheter. I vilken utsträckning som personer med en speciell sexuell läggning är över- eller underrepresenterade i högskolan kan man därför inte uttala sig om.

Ålder

En variabel som inte nämns i propositionen är ålder. Detta är något förvånande eftersom man i tidigare utredningar noga påpekat vikten av att äldre inte utestängs från högre studier, och att man vid antagningen tagit särskilt hänsyn till åldern både då det gäller behörighet och urval. En förklaring till att åldern inte längre uppmärksammas kan vara att utbildningsklyftorna mellan yngre och äldre krympt under senare tid och att det därför inte längre är lika angeläget att prioritera äldre studerande. Möjligen kan det också bero på att man allt mer börjat diskutera nackdelarna med den förhållandevis höga genomsnittsåldern bland de högskolestuderande i Sverige (se t ex Högskoleverket 2004 s 12).

Av de sex variabler som nämns i propositionen och som särskilt bör beaktas, då det gäller de högskolestuderandes sammansättning kommer vi att fokusera vårt intresse på tre: *kön*, *social bakgrund* och *etnicitet*. De övriga kommer av olika skäl inte att tas upp till diskussion. *Bostadsort* är inte längre av central betydelse, eftersom de regionala skillnaderna reducerats drastiskt och de skillnader som återstår i stor utsträckning kan förklaras av regionernas olika socioekonomiska sammansättning. *Funktionshinder* respektive *sexuell läggning* finns det ingen möjlighet att närmare analysera på grund av att nödvändig information om dessa variabler är ofullständig eller helt saknas.

BETYDELSEN AV KÖN, SOCIAL BAKGRUND OCH ETNICITET FÖR BESLUTET ATT SÖKA TILL HÖGSKOLAN

För att få en översiktlig men samtidigt någorlunda exakt bild av hur stor betydelse variablerna kön, social bakgrund och etnicitet har för valet av högre studier utnyttjas data från Valuta-projektet, beskrivet av Gustafsson (2000). Närmare bestämt används uppgifter om samtliga svenskar födda från och med 1973 till och med 1982, totalt mer än en million individer. Information om bland annat gymnasiestudier och ansökningar till högskolan finns tillgänglig för dessa fram till och med år 2002, det vill säga upp till 29 års ålder för den äldsta och upp till 21 för den yngsta årsklassen. Individerna är indelade efter social bakgrund enligt följande:

- I Högre tjänstemän och företagare med akademisk utbildning
- II Övriga tjänstemän och företagare
- III Arbetare

Grupperingen baserar sig på SCB:s socioekonomiska indelning, den så kallade SEI-koden. Vid kategoriseringen av de studerande har man utgått från den

förälder som har den högsta socialgruppsstillhörigheten. 20 procent av individerna tillhör Grupp I, 47 procent Grupp II och 29 procent Grupp III. För 4 procent har ingen socialgruppsindelning kunnat göras på grund av att det helt saknas yrkesuppgifter om föräldrarna.

De studerande har också indelats efter etnicitet:

Utländsk bakgrund: Personer som är födda i utlandet med minst en förälder född utomlands samt personer som är födda i Sverige med två utrikes födda föräldrar. 11 procent av samtliga tillhör denna kategori.

Svensk bakgrund: Personer födda i Sverige med minst en inrikes född förälder. Hit har även förts de som adopterats av svenska föräldrar.

I Tabell 1 redovisas hur de som ingår i Valuta-projektet fördelar sig på kön, etnicitet och social bakgrund. Vidare kan man se hur andelen som genomgått gymnasieskola varierar mellan dessa kategorier (Kolumn 2) samt hur stor andel av gymnasisterna som sökt till högskolan (Kolumn 3). Genom att multiplicera procenttalen i dessa båda kolumner kan man uppskatta hur stor andel av samtliga födda inom varje kategori som sökt till högskolan (Kolumn 4).

Tabell 1. Andelen födda 1973–82 som avslutat gymnasieskolan respektive sökt till högskolan. Uppdelning efter kön, socialgrupp och nationell bakgrund. Procent.

	<i>Samtliga födda 1973 till 1982</i>	<i>Andel som avslutat gymn i relation till samtliga födda</i>	<i>Andel som sökt till högskolan i relation till antalet som avslutat gymn</i>	<i>Andel som sökt till högskolan i relation till samtliga födda</i>
Kvinnor	504 156	81	59	48
Män	529 990	78	45	35
Sv bakgrund	918 646	82	53	43
Utl bakgrund	115 500	64	50	32
Soc gr I	210 256	88	71	63
Soc gr II	480 501	83	52	43
Soc gr III	297 392	72	36	26
Totalt	1 034 146	80	52	42

Som framgår av den fjärde kolumnen i Tabell 1 är skillnaderna betydande mellan olika kategorier, när det gäller att välja högre utbildning. Av samtliga kvinnor är det nästan varannan som vill läsa vid högskolan jämfört med en

dryg tredjedel av männen. Av tabellen kan man vidare utläsa att könsdifferensen är ganska måttlig vad gäller gymnasiestudier (Kolumn 2). Däremot är det en avsevärt fler kvinnor bland dem som fullföljt gymnasieskolan, vilka sedan sökt till högskolan (Kolumn 3). Könsskillnaden i intresset för högre studier kan därför huvudsakligen förklaras av att det är betydligt färre män som fortsätter studierna efter gymnasieskolan.

Personer med utländsk bakgrund har i betydligt mindre utsträckning än de med svensk gått igenom gymnasieskolan. Bland dem som fullföljt gymnasiestudierna och sedan sökt till högskolan är däremot differensen ganska måttlig. Till skillnad från könsdifferensen har därför den etniska differensen sin grund i att det är så förhållandevis få med utländsk bakgrund som fullföljt gymnasieskolan.

Mellan socialgrupperna finns det påtagliga skillnader både med avseende på andelen personer som avslutat en gymnasieutbildning och andelen av dessa som planerar att gå vidare till högskolan. Detta medför att skillnaderna blir stora i den fjärde kolumnen. Av alla i Socialgrupp I är det således närmare två tredjedelar som söker till högskolan. Motsvarande andel av Socialgrupp III är en fjärdedel.

Tabell 1 ger översiktlig information om betydelsen av kön, etnicitet och social bakgrund för beslutet att söka till högskolan. Av de tre variablerna har den sociala bakgrunden den klart största betydelsen. I Grupp I är det 63 procent av samtliga som planerar högskolestudier jämfört med 26 procent i Grupp III, vilket ger en skillnad på 37 procentenheter. Betydelsen av kön och etnicitet är avsevärt mindre. Differensen mellan kvinnor och män är 13 procentenheter och motsvarande differens mellan personer med svensk och utländsk bakgrund 11 enheter.

Uppgifterna i Tabell 1 visar hur benägenheten att söka till högskolan varierar mellan olika kategorier. Däremot vet vi inte i vilken utsträckning som de sökande verkligen påbörjar studier. Eftersom merparten förmodligen sökt fler än en utbildning och att det är relativt lätt att bli antagen till åtskilliga högskoleutbildningar, i vissa fall finns det lika många eller fler platser än sökande, kan man utgå ifrån att den absoluta majoriteten också har startat.

Av större intresse än att exakt redovisa antalet som påbörjat högskolestudier inom olika grupper, torde det emellertid vara att granska hur fördelningarna ser ut inom olika typer av utbildningar. Speciellt viktigt är det att granska de utbildningar som leder fram till klart definierade yrken, ofta relativt långa och i många fall starkt eftersökta utbildningar. Merparten av dessa utbildningar tillhör de så kallade yrkesexamensprogrammen. Dessa program skall därför synas närmare.

SAMMANSÄTTNINGEN AV STUDERANDE VID YRKESEXAMENSPROGRAMMEN

Av en årskull nybörjare vid högskolan startar ungefär 40 procent på ett program mot yrkesexamen, 20 procent på något annat program och 40 procent på enstaka kurser (SCB 2005c s 7). I Tabell 2 redovisas antalet nybörjare under 35 år vid 16 av de största yrkesexamensprogrammen. Uppgifterna är hämtade

från SCB (2004a s 41 ff). För att ge en bild av söktrycket till respektive program anges även hur stor andel av dem, vilka sökt programmet i första hand som blivit antagna. De senare uppgifterna är tagna från SCB (2004c) och gällde höstterminen 2004. Som framgår varierar söktrycket avsevärt mellan programmen. Vid några kommer strängt taget alla sökande in som till exempel vid högskoleingenjör- och teologie kandidatprogrammen, medan andra har sex å sju sökande per plats (psykolog-, arkitekt-, läkare- och sjukgymnastprogrammen).

Tabell 2. Antalet nybörjare vid de större yrkesexamensprogrammen läsåret 2003/04 samt andelen sökande per antagen hösten 2004.

<i>Examensprogram</i>	<i>Antalet nybörjare</i>	<i>Förstahands-sökande per antagen</i>
Teologie kandidat	269	1.1
Juris kandidat	1 457	5.2
Psykologexamen	440	7.1
Socionomexamen	1 874	5.4
Lärarexamen	10 670	1.4
Apotekarexamen	265	1.6
Receptarieexamen	305	1.3
Arkitektexamen	260	6.6
Civilingenjörsexamen	6 508	1.3
Högskoleingenjörsexamen	3 880	1.1
Läkarexamen	1 033	6.9
Tandläkarexamen	203	4.4
Arbetsterapeutexamen	410	1.9
Sjukgymnastexamen	567	7.8
Sjuksköterskeexamen	4 278	2.5
Social omsorgsexamen	312	4.1

Av Tabell 3 framgår hur stor del av nybörjarna i respektive program som utgörs av män, av personer med utländsk bakgrund respektive med arbetarbakgrund. Tabellen baseras på uppgifter från SCB (2004a s 41 ff, 2004b s 61 ff, 2005a s 232 f).

Som man kan se av Tabell 3 utgör männen cirka tre fjärdedelar på civil- och högskoleingenjörsexamensprogrammen, men mindre än hälften på alla övriga program. Speciellt få är de på social omsorgs-, receptarie-, arbetsterapeut-, socio- och sjuksköterskeprogrammen, där de utgör mindre än en femtedel. Som väntat dominerar männen således inom de tekniska utbildningarna,

medan kvinnorna i än större utsträckning utgör majoriteten inom utbildningar som siktar mot yrken inom vård och omsorg.

Enligt uppgifter från Valuta-projektet utgjorde andelen individer med utländsk bakgrund i årskullarna 1973 till 1982 cirka 11 procent. Troligen är andelen något högre bland de årskullar som majoriteten av dem som redovisas i Tabell 3 tillhör. Även om vi tar hänsyn härtill synes studerande med utländsk bakgrund vara väl representerade i flertalet yrkesprogram och i några fall starkt överrepresenterade (tandläkare- och apotekareprogrammen).

Tabell 3. Andel män, andel med utländsk bakgrund respektive andel från arbetarhem bland nybörjarna vid de större yrkesexamensprogrammen läsåret 2003/04 (procent).

<i>Examensprogram</i>	<i>Manliga stud</i>	<i>Stud med utländsk bakgrund</i>	<i>Stud från arbetarhem</i>
Teologie kandidat	44	14	21
Juris kandidat	39	18	12
Psykologexamen	28	18	12
Socionomexamen	13	15	26
Lärarexamen	25	11	28
Apotekarexamen	26	34	15
Receptarieexamen	7	26	33
Arkitektexamen	39	18	8
Civilingenjörsexamen	74	15	15
Högskoleingenjörsexamen	74	19	28
Läkarexamen	42	17	7
Tandläkarexamen	32	44	14
Arbetsterapeutexamen	8	13	34
Sjukgymnastexamen	26	9	20
Sjuksköterskeexamen	14	14	29
Social omsorgsexamen	10	12	40

Ungefär var tredje av samtliga födda under 1970- och 80-talet har arbetarbakgrund (SCB 2004a s 5). Deras andel bland nybörjarna på yrkesexamensprogrammen är emellertid klart lägre. Endast vid receptarie-, arbetsterapeut och social omsorgsprogrammet når eller överskrider de denna andel. Relativt många studerar även vid sjuksköterske-, högskoleingenjör- och lärarutbildningarna. Vid sju av programmen är de däremot ganska få och utgör endast mellan 7 och 15 procent (juris kandidat-, psykolog-, apotekare-, arkitekt-, civilingenjör-, läkare- samt tandläkareprogrammet).

Vilka konklusioner kan man dra från de uppgifter som redovisats? I vilken utsträckning skulle ändringar av antagningsreglerna kunna åstadkomma en jämnare fördelning av de studerande i högskolan?

Om vi börjar med att granska sammansättningen av män och kvinnor, kan vi notera att de utbildningar som har en mycket skev könsfördelning definitivt inte tillhör de mest eftersökta programmen och att några av dem tar emot strängt taget samtliga sökande. Detta tyder på att det mer är olikheter i intressen än skillnader i intellektuella förutsättningar i form av betyg eller högskoleprovsresultat som avgör utbildningsvalen. För att få fler män att ägna sig åt högre studier, måste man därför öka deras intresse för många av de utbildningar som bjuds idag, speciellt för utbildningar inom vård- och omsorgssektorn. Detta har man också försökt sedan lång tid tillbaka, men tyvärr med mycket magert resultat. Däremot har jämställdhetsarbetet varit mer framgångsrikt när det gäller att få kvinnorna att söka sig till de manligt dominerade utbildningarna. Så till exempel utgjorde kvinnorna knappt en tiondel av de studerande på civilingenjörsutbildningarna i början på 1970-talet (SCB 1975 s 161); en andel som stigit till en fjärdedel i början på 2000-talet (SCB 2005a s 13).

För att åstadkomma en bättre balans mellan män och kvinnor i högskolan torde ändringar i antagningsreglerna endast medföra marginella effekter. Vad som behövs är snarare förändringar i arbets- och lönevillkoren för de yrken som kvinnodominerade utbildningar leder till, alltså betydligt större och avsevärt dyrare reformer än modifieringar av högskolans behörighets- och urvalsregler.

Vad gäller etnicitet visar statistiken att personer med utländsk bakgrund i allmänhet inte är underrepresenterade på de större yrkesexamensprogrammen. Detta tyder på att de nuvarande antagningsreglerna inte missgynnar denna kategori. Det bör dock påpekas att variationerna är stora beroende på ursprungsland. Likaså finns det stora skillnader mellan dem som är födda i Sverige med föräldrar av utländsk härkomst och de som själva är födda utomlands (SCB 2004b s 11).

Att vissa grupper med utländsk bakgrund är starkt underrepresenterade i högskolan torde i stor utsträckning bero på att de inte fullföljt gymnasieskolan (se Tabell 1). Många saknar därmed behörighet för att få börja. Om dessa grupper skall bli bättre företrädna i högskolan måste man i första hand underlätta för dem att klara av gymnasiestudierna, något som torde vara betydligt viktigare än att göra ändringar i antagningsreglerna.

Av de tre faktorerna som vi granskat är det den sociala bakgrunden som har den i särklass största betydelsen för deltagandet i högskolestudier. I högskolan som helhet är personer från arbetarhem underrepresenterade, men det existerar stora variationer mellan olika utbildningar. De är någorlunda väl företrädna i sådana program, vid vilka det är förhållandevis lätt att bli antagen. Däremot är de starkt underrepresenterade vid program, där det råder hård konkurrens om platserna – i allmänhet längre och mer prestigefyllda program. En orsak härtill är att förhållandevis få ungdomar från arbetarklassen uppvisar tillräckligt goda resultat i de urvalsinstrument som nu används.

Till skillnad från de ojämlikheter som kan kopplas till kön och etnicitet, borde det därför vara möjligt att i någon mån reducera de socialt betingade klyftorna i högskolan genom ändringar i de nuvarande antagningsreglerna. Detta kommer att diskuteras i de följande avsnitten.

REGERINGENS FÖRSLAG TILL ÄNDRADE ANTAGNINGSGREGLER

För att få påbörja högskolestudier krävs vissa förkunskaper. Man skall uppfylla de behörighetskrav som stadgas. För alla utbildningar gäller att man har grundläggande behörighet. För yrkesutbildningarna gäller härutöver särskilda behörighetskrav. Om det finns fler sökande än platser måste urval göras. Som urvalsinstrument används i huvudsak gymnasiebetyg och högskoleprovsresultat. Lägst en tredjedel och högst två tredjedelar av platserna skall tillsättas i respektive urvalsgrupp. Härutöver förekommer i enstaka fall andra prov och/eller intervjuer.

I propositionen föreslås vissa ändringar i behörighetsreglerna, vilket bland annat gör systemet enklare och enhetligare. Förslagen är väl motiverade, men torde knappast bidra till att öka andelen ungdomar från arbetarhem vid yrkesexamensprogrammen. Vad gäller urvalsreglerna fastslås:

Betygen fyller en viktig funktion vid urval då de ger signaler till presumtiva studenter i gymnasieskolan att de kunskaper de tillägnat sig i gymnasiet är centrala för studier på högskolenivå. Högskoleprovet fungerar dels som en andra chans för sökande som inte kan konkurrera om en högskoleplats på grundval av sina betyg, dels som ett urvalsinstrument för sökande som saknar formella meriter. Regeringen anser att betyg och resultat på högskoleprov även fortsättningsvis bör utgöra de huvudsakliga urvalsgrunderna när det gäller utbildningar som vänder sig till nybörjare. Regeringen finner därför inga skäl till att ändra nuvarande platsfördelning beträffande betyg och resultat på prov. (Regeringens proposition 2004/05:162 s 180)

Eftersom man i citatet inte kan spåra några egentliga förändringar av gällande urvalsregler, bör man heller inte räkna med att det sker någon minskning av den starka sociala snedrekryteringen till de mest eftersökta utbildningarna. Det allmänna uttalandet följs emellertid av två konkreta förslag:

[1] Universitet och högskolor skall själva få bestämma vilka urvalsgrunder som skall gälla för högst 20 procent av platserna till en utbildning. Här kan man använda sig av andra instrument än betyg och högskoleprov. (Regeringens proposition 2004/05:162 s 181)

[2] Det generella poängtillägget för arbetslivserfarenhet i kombination med resultat på högskoleprovet tas bort. (Regeringens proposition 2004/05:162 s 182)

I vilken mån dessa förslag kan bidra till en jämnare social rekrytering är svårt att uttala sig om. Vissa forskningsresultat tyder emellertid på att alternativa urvalsprocesser inte leder till någon större social rättvisa. Inom läkarutbild-

ningen har man sedan drygt ett decennium tillsatt en viss andel av platserna genom så kallat särskilt urval, ett förfarande som inneburit att man bland annat använt sig av speciella prov och intervjuer. De som antagits i det särskilda urvalet skiljer sig emellertid inte från dem som antagits i betygsurvalet vad gäller den sociala bakgrunden (Cliffordson & Askling 2006).

Att ta bort tillägget för arbetslivserfarenhet borde heller inte ge några positiva effekter, med tanke på att studerande från lägre socialgrupper i genomsnitt påbörjar sina högskolestudier vid en något högre ålder. Detta innebär i sin tur att förhållandevis fler bland dessa hitintills haft möjlighet att dra nytta av poängen för arbetslivserfarenhet.

ANDRA FÖRSLAG TILL REGELÄNDRINGAR

Enligt min mening torde regeringens förslag till nya antagningsregler knappast bidra till någon jämnare social sammansättning vid de yrkesexamensprogram där snedrekryteringen nu är mest framträdande. Frågan är: Går det att göra sådana ändringar utan att man gör avkall på kravet, att de med bäst förutsättningar skall antas i första hand? I viss utsträckning borde detta vara möjligt genom att ändra de regler som nu gäller för såväl betygs- som provurvalet.

Ändrade regler för betygsurvalet

Vid de mest eftersökta yrkesexamensprogrammen tillsätts majoriteten av platserna eller cirka två tredjedelar med hjälp av gymnasiebetygen. För att bli antagen vid till exempel läkare-, tandläkare-, psykolog-, arkitekt- eller juris kandidatutbildningarna krävs det maximala eller i det närmaste maximala betyg (VHS 2004). Bland de sökande med sådana meriter är barn från arbetarhem starkt underrepresenterade bland annat beroende på att förhållandevis få har fullföljt det naturvetenskapliga programmet, det program där avgångsbetygen ligger högst (Svensson 2002).

Ungdomar från arbetarhem är således i underläge när de använder sina betyg från gymnasieskolan för att försöka komma in på de eftersökta utbildningarna. Detta är inget som man kan åtgärda vid själva antagningen eftersom gymnasiebetyget är det bästa prognosinstrumentet för de allra flesta högskoleutbildningar (Cliffordson 2005). Det påpekas också i högskolepropositionen att:

Uppgiften är i första ledet att säkerställa att de som påbörjar en högskoleutbildning har förutsättningar att klara den. Om det finns fler sökande som uppfyller kraven än det finns utbildningsplatser skall de som har bäst förutsättningar att klara utbildningen antas. (Regeringens proposition 2004/05:162 s 30)

En betydande del av de som söker till högskolan åberopar emellertid inte det betyg som de fick då de lämnade gymnasieskolan. I stället använder de sig av ett betyg som i efterhand höjts, ty sedan 1997 är så kallad konkurrenskomplettering tillåten. Vissa uppgifter tyder också på, att det framförallt är Socialgrupp I som använder sig av denna möjlighet och härigenom ytterligare

stärker sin konkurrenskraft. För detta talar de siffror som redovisas i Tabell 4. Denna liksom de två följande tabellerna bygger på uppgifter baserade på samtliga svenskar födda 1972 till 1983 och är hämtade från Svensson och Nielsen (2005).

Tabell 4 uppvisar om hur många elever som hade högsta betyg då de lämnade gymnasieskolan respektive hur många som erhållit detta betyg efter kompletteringar. Som synes är antalet med högsta betyg betydligt fler i Grupp I än i Grupp III, närmare bestämt mer än tio gånger så många, 438 jämfört med 34. Av samtliga från Grupp I som sökt till högskolan utgör de med maximibetyg 0.33 procent mot 0.04 procent i Grupp III.

Tabell 4. Antalet av samtliga födda 1972–83 med högsta gymnasiebetyg före och efter kompletteringar. Uppdelning efter socialgrupp.

	<i>Före komplettering</i>		<i>Efter komplettering</i>	
	<i>Antal</i>	<i>Procent*</i>	<i>Antal</i>	<i>Procent*</i>
Socialgrupp I	438	0.33	1 703	1.28
Socialgrupp II	198	0.09	741	0.35
Socialgrupp III	34	0.04	119	0.15

* Procent av samtliga sökande inom respektive grupp.

Om man ser till dem som senare kompletterat sina betyg är det också cirka tio gånger så många i Grupp I. Av samtliga sökande från Grupp I utgör de nu 1.28 procent mot 0.15 procent från Grupp III. I absoluta tal blir dock ökningen avsevärd större i Grupp I, närmare 1 300 jämfört med knappt 100 i Grupp III.

Varför är det så många från Socialgrupp I som kompletterar gymnasiebetygen? Enligt Löfgren (2004) beror det inte i första hand på möjligheterna att läsa vid Komvux. I stället tycks de förkovra sig med hjälp av välutbildade föräldrar eller andra personer i bekantskapskretsen. En av förklaringarna till att det är så få från Grupp III som utnyttjar kompletteringsrätten är att de i allmänhet inte har tillgång till samma starka kontaktnät som ungdomar från Grupp I.

De problem som maximivärdena i gymnasiebetyg orsakar vid urvalet till vissa utbildningar diskuterades ingående av tillträdesutredningen (SOU 2004). Utredningen föreslog också att slopa möjligheterna att i efterhand läsa upp betyg i sådana kurser som redan ingår i gymnasiebetyget. De resultat som presenteras i Tabell 4, vilka tyder på att konkurrenskomplettering av betygen är en bidragande orsak till att den starka sociala snedrekryteringen, ger ytterligare stöd åt detta förslag.

Om man genomför detta förslag, skulle man då inte åsidosätta kravet på att »de som har bäst förutsättningar att klara utbildningen antas»? Nej, ty enligt en nyligen genomförd undersökning har den konkurrenskomplettering som

varit tillåten från 1997 haft en negativ inverkan på studieprognoserna för flera utbildningar (Cliffordson 2004b). Nämnas kan att det också under ett tidigare skede, för cirka 50 år sedan, var tillåtet att läsa upp betygen i efterhand. Man fann emellertid då precis som Cliffordson, att dessa kompletteringar inte bidrog till att göra den studerande mer lämplig för den sökta utbildningen utan snarare försämrade studieprognosen (SOU 1951 s 97 ff). Detta gjorde att man i början av 1950-talet förbjöd tillgodoräkandet av konkurrenskompletteringar (Ecklesiastikdepartementet 1967 s 38). Under de närmast följande årtiondena övervägde man heller inte att återinföra denna möjlighet (SOU 1974).

Genom att avskaffa de nuvarande möjligheterna till konkurrenskomplettering av gymnasiebetygen skulle man således inte endast kunna få en något jämnare social sammansättning vid de mest eftertraktade utbildningarna, utan även få studerande med något bättre förutsättningar att klara utbildningarna. Man skulle dessutom bli kvitt vissa andra nackdelar i form av längre studietider och ökade kostnader, vilka drabbar både den enskilde och samhället.

Ändrade regler för provurvalet

Bortåt en tredjedel av platserna på yrkesexamensprogrammen tillsätts utifrån resultaten på högskoleprovet. Detta prov får tas hur många gånger som helst och det är den högsta poängen som erhållits under den senaste femårsperioden som räknas. Denna regel gör att många genomför provet mer än en gång. Vid varje provtillfälle är det närmare hälften som tagit provet minst en gång tidigare.

Liksom i betygsurvalet krävs det i provurvalet att man har maximal eller nästan maximal poäng för att bli antagen vid de populäraste utbildningarna. Hur många som haft maximal poäng på provet av dem som ingår i Valutaprojektet redovisas i Tabell 5. Även här kan man konstatera stora sociala skillnader. Över 500 från Socialgrupp I uppvisar högsta poäng på sitt första prov jämfört med färre än 50 från Socialgrupp III. Att så är fallet kan delvis förklaras av att fler från Socialgrupp I som genomför provet, men också av att de i större utsträckning besitter de kunskaper och förmågor som provet mäter.

Tabell 5. Antalet av samtliga födda 1972–83 som uppnått högsta poäng på sitt första respektive bästa högskoleprov. Uppdelning efter socialgrupp.

	<i>Första högskoleprov</i>		<i>Bästa högskoleprov</i>	
	<i>Antal</i>	<i>Procent*</i>	<i>Antal</i>	<i>Procent*</i>
Socialgrupp I	562	0.53	2 035	1.91
Socialgrupp II	292	0.19	1 079	0.69
Socialgrupp III	38	0.07	138	0.27

* Procent av samtliga inom respektive grupp som gjort provet och sökt till högskolan

Än större blir skillnaderna om man jämför grupperna med avseende på deras bästa provresultat. Här återfinns drygt 2 000 från Grupp I mot knappt 150 från Grupp III. Att skillnaden ökar påtagligt torde bero på att personerna från Grupp I deltar i fler prov (Gustafsson & Benjegård 1996 s 47 f, Svensson 2004 s 5). Det har nämligen visat sig att upprepat provtagande är en god strategi, om man vill höja sitt resultat samt att poängen inte bara ökar mellan det första och det andra provet, utan att man kan tjäna på att göra fler försök (Gustafsson, Andersson & Hansen 2000; Cliffordson 2004a). Att provresultatet delvis är en funktion av antalet gjorda prov framgår också av Tabell 6. Endast var fjärde av dem som uppnådde maximal poäng gjorde detta vid första tillfället, medan en icke obetydlig andel fick försöka fem eller fler gånger innan de nådde toppresultatet.

Tabell 6. Tillfälle då maximal poäng uppnåtts på högskoleprovet.

<i>Provtillfälle</i>	<i>Antal</i>	<i>Andel</i>
Första	899	26 %
Andra	860	25 %
Tredje	708	21 %
Fjärde	486	14 %
Femte	242	7 %
Sjätte eller senare	254	7 %

Även när det gäller provurvalet, är det således möjligheten till efterhandsprovningar som bidrar till, att man finner så få ungdomar från arbetarhem vid de mest attraktiva utbildningarna. Om man endast fick genomgå högskoleprovet vid ett tillfälle, borde den sociala snedrekryteringen reduceras. Tilläggas kan, att när man 1991 införde högskoleprovet som ett alternativt urvalsinstrument, var det för att ge dem som inte lyckats få så höga gymnasiebetyg, en »andra chans» att bli antagna vid högskolan. Detta kan anses berättigat. Däremot kan det knappast vara motiverat att ge hur många »andra chanser» som helst.

Vad innebär det för studieprognoserna om man inte får upprepa provet? Inget tyder på att dessa i någon större utsträckning skulle påverkas. I en studie av Svensson, Gustafsson och Reuterberg (2001) granskades tre högskoleutbildningar och resultaten visar på små skillnader i prognosvärde mellan det första och de senare tagna proven. För civilingenjörsutbildningarna tenderade det första provet att ge en bättre prognos, medan prognosvärdet ökade något med upprepat provtagande inom juristutbildningen. För lärarutbildningarna kunde man överhuvudtaget inte spåra några skillnader.

Såväl det första som senare tagna prov har dock relativt låga prognosvärden, avsevärt lägre än gymnasiebetygens. Vidare finns det betydande variationer mellan olika utbildningar. I vissa fall finner man strängt taget inga

samband mellan provresultat och senare studieframgång, medan dessa i andra fall är klart belagda (Cliffordson 2005). Härutöver uppvisar de olika delarna i provet skiftande samband. Som exempel kan nämnas, att inom civilingenjörsutbildningarna är korrelationerna mellan poängen på de kvantitativa delproven och antalet avlagda kurspoäng avsevärt högre än motsvarande korrelationer med de verbala delproven, en differens som däremot inte återfinns inom till exempel juristutbildningen (Svensson m fl 2001 s 59 f).

Det finns således mycket som talar för att det nuvarande högskoleprovet borde ersättas med ett flertal olika prov, där varje prov är särskilt utformat för en bredare eller smalare sektor av högskolan. För att komma ifrån olägenheterna med bland annat ökad social snedrekrytering borde man vidare starkt inskränka eller helst inte tillåta upprepade försök av respektive prov.

AVSLUTANDE SYNPKUNKTER

Genom att införa de regeländringar som föreslagits borde den sociala snedrekryteringen till de mest eftersökta utbildningarna minska något. För att åstadkomma kraftigare förändringar av rekryteringsmönstret måste dock kraftfullare åtgärder vidtas och det redan i tidigare skolformer. Detta visas klart i en omfattande undersökning baserad på ett representativt stickprov av samtliga svenskar födda 1982 (Svensson 2002).

Av denna framgår det att elever från arbetarhem relativt sällan påbörjar de mest studieinriktade programmen och speciellt få är det som börjar vid det naturvetenskapliga programmet, det program som ger den bredaste behörigheten till högskola och där avgångsbetygen ligger klart högre än vid övriga program. Att så få från Socialgrupp III väljer detta program, beror bland annat på att deras betyg från grundskolan är förhållandevis låga och inte minst gäller detta i matematik, ett ämne som man bör ha goda förkunskaper i för studier på NV-programmet. Om man endast ser till dem som erhållit högsta betyg från Årskurs 9 i matematik, är det emellertid fortfarande en avsevärd differens mellan Grupp I och Grupp III (Tabell 7).

Tabell 7. Andelen elever som påbörjat NV-programmet bland samtliga respektive bland dem med matematikbetyget »Mycket väl godkänd» i Årskurs 9. Materialet uppdelat efter socialgrupp.

	<i>Soc gr I</i>	<i>Soc gr II</i>	<i>Soc gr III</i>
Samtliga elever	42 %	25 %	13 %
Elever med MVG i matematik	79 %	70 %	59 %

De elever från Grupp III som påbörjar NV-programmet är således starkt selekterade. Trots detta är det en större andel härifrån som avbryter programmet, och bland dem som fullföljer är avgångsbetygen förhållandevis

låga (Tabell 8). Orsakerna härtill är många, men en av de viktigaste är troligen att de i betydligt mindre utsträckning får hjälp med skolarbetet hemma (Svensson 2002 s 29). Detta är i och för sig inte förvånande med tanke på att många föräldrar i Grupp III saknar de kunskaper som krävs för att kunna ge hjälp.

Tabell 8. Avbrottsfrekvens vid NV-programmet respektive medelbetyg bland dem som fullföljt programmet. Materialet uppdelat efter socialgrupp.

	<i>Soc gr I</i>	<i>Soc gr II</i>	<i>Soc gr III</i>
Elever som avbrutit programmet	26 %	29 %	33 %
Medelbetyg efter avslutat program	16.2	15.4	14.2

De redovisade uppgifterna vittnar dels om svårigheterna att få elever från Grupp III att välja det ur högskolans synpunkt mest givande gymnasieprogrammet, dels de svårigheter som möter de få som trots allt väljer detta. Om man skall få betydligt fler studerande från arbetarhem på de mest eftersökta utbildningarna i högskolan, måste därför olika åtgärder i form av attitydpåverkan, studievägledning och studiehjälp sättas in såväl vid valet av gymnasieprogram som under åren i gymnasieskolan. Att göra modifieringar i de nuvarande antagningsreglerna till högskolan genom att bland annat avskaffa möjligheterna till konkurrenskompletteringar är ett steg på vägen, men det räcker inte för att åstadkomma en rättvis fördelning av platserna på de attraktivaste utbildningarna.

LITTERATUR

- Cliffordson, C. 2004a: Effects on practice and intellectual growth performance on the Swedish Scholastic Aptitude Test. *European Journal of Psychological Assessment*, 20(3), 192–204.
- Cliffordson, C. 2004b: Betygsinflation i de målrelaterade gymnasiebetygen. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 9(1), 1–14.
- Cliffordson, C. 2005: *Differential prediction of academic success across study programs: The validity of grades and tests as selection instruments for higher education*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik. (manus)
- Cliffordson, C. & Askling, B. 2006: Effects of different grounds for admission on recruitment and achievement in medical education. *Scandinavian Journal of Educational Research*. (i tryck)
- Ecklesiastikdepartementet, 1967: *Urval til högre utbildning. Förslag till provisoriska bestämmelser. Kompetensutredningen II*. Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- Forneng, S. 2005: *Den sociala rekryteringen till universitet och högskolor: Stora skillnader mellan lärosäten*. (PM från Högskoleverket) Stockholm: Högskoleverket.

- Gustafsson, J-E. 2000: *Validering av den högre utbildningens antagningssystem*. (Ansökan 2000-06-06) Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.
- Gustafsson, J-E. & Benjegård, M. 1996: Högskoleprovet, social bakgrund och upprepad provtagning. I *Högskoleprovet. Genom elva forskares ögon*. (Högskoleverkets rapportserie 1996:22 R) Stockholm: Högskoleverket.
- Gustafsson, J-E., Andersson, A. & Hansen, M. 2000: Prestationer och prestationskillnader i 1990-talets skola. I *Välfärd och skola*. (SOU 2000:39) Stockholm: Socialdepartementet.
- Högskoleverket, 2004: *Universitet och högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2004*. Stockholm: Högskoleverket.
- Löfgren, K. 2004: *Utbyteskompletteringar bland dem som avslutade gymnasiet 1997–2001*. (BVM 6/2004) Umeå: Umeå universitet: Institutionen för beteendevetenskapliga mätningar.
- Regeringens proposition 2004/2005:162. *Ny värld – ny högskola*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SCB, 1975: *Högskolestatistik I. Nyinskrivna, närvarande och examinerade vid universitet och högskolor 1962/63–1971/72*. (Promemorior från SCB 1975:2) Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2004a: *Universitet och högskolor. Social bakgrund bland högskolenyborjare 2003/04 och doktorandnyborjare 2002/03*. (Statistiska meddelanden. UF 20 SM 0402) Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2004b: *Utländsk bakgrund för studerande i grundutbildning 2003/04 och forskarutbildning 2002/03*. (Statistiska meddelanden. UF 19 SM 0401) Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2004c: *Universitet och högskolor. Grundutbildning: Sökande och antagna till universitet och högskolor höstterminen 2004*. (Statistiska meddelanden. UF 46 SM 0401) Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2005a: *Universitet och högskolor. Studenter och examina i grundutbildningen 2003/04*. (Statistiska meddelanden. UF 20 SM 0501) Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2005b: *Utbildningsstatistisk årsbok 2005*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2005c: *Universitet och högskolor. Genomströmning och resultat i högskolans grundutbildning tom 2003/04*. (Statistiska meddelanden. UF 20 SM 0502) Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SOU 1951:4. *Antagningen av medicine studerande m.fl. Betänkande av 1948 års läkarutbildningskommitté*. Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- SOU 1974:71. *Om behörighet och antagning till högskolan. Betänkande av kompetenskommittén*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2004:29. *Tre vägar till den öppna högskolan. Betänkande av tillträdesutredningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Svensson, A. 2002: *Den sociala snedrekryteringen till högskolan – när och hur uppstår den?* (Rapporter från Institutionen för pedagogik och didaktik, 2002:10) Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.
- Svensson, A. 2004: *Antagningen till civilingenjörsutbildningarna. Hur fungerar den – hur kan den förbättras?* (Rapporter från Institutionen för pedagogik och didaktik, 2004:01) Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.
- Svensson, A. & Nielsen, B. 2005: *Toppresultat men ej antagen till högskolan. Studier av takeffekter hos gymnasiebetyg och högskoleprov*. Rapporter från Institutionen för pedagogik och didaktik nr 2005:08) Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.

- Svensson, A., Gustafsson, J-E. & Reuterberg, S-E. 2001: *Högskoleprovets prognosvärde. Samband mellan provresultat och framgång första året vid civilingenjör-, jurist- och grundskollärarytbildningarna.* (Högskoleverkets rapportserie, 2001:19 R) Stockholm: Högskoleverket.
- VHS, 2004: *Antagningen höstterminen 2004. Sökande – antagna – antagningspoäng.* (VHS skriftserie, 2004:4) Stockholm: Verket för högskoleservice.